

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

FEATURES OF STATE-CHURCH RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC IN HISTORICAL RETROSPECT

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародної політики,
Ужгородського національного університету*

Мегела Р.Р.,
*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

З початку прийняття християнства в IX ст. й до сьогодні католицька церква відігравала дуже важливу роль у житті й розвитку населення чеських земель. Так само як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, нинішнє положення церкви в Чеській Республіці ускладнюється тим, що релігійне минуле тісно переплітається із сучасністю й потужно впливає на визначення майбутніх відносин між церквою, державою та суспільством через правову, економічну, культурну і політичну спадщину.

Як і іншим християнським церквам, католицькій церкві в Чеській Республіці нині доводиться стикатися з численними зовнішніми і внутрішніми проблемами.

В усіх країнах Центрально-Східної Європи на початку другої половини XX ст. усталилася єдина державна ідеологія, яка мала офіційну назву "марксизм-ленінізм", а по суті була ідеологією сталінізму.

З початку 1970-х рр. адміністративний тиск на релігійні організації в Чехословаччині було посилено.

Якщо підсумовувати значення багаторічного тиску з боку комуністичної влади на церкви та релігійні організації, воно значною мірою проявилось в поступовому падінні значення та авторитету релігії в Чехії.

Основи якісно нового рівня державно-церковних відносин у сучасній Чеській Республіці були закладені подіями листопада 1989 р., які увійшли в історію як "ніжна" або "оксамитова" революція.

Чеське законодавство у сфері свободи віросповідань є достатньо ліберальним у порівнянні з багатьма посткомуністичними країнами.

Історія розвитку державно-церковних відносин в Чеській Республіці проаналізовано в статті. Досліджено державно-церковні відносини від часів III-V століттях до сучасного періоду. Починаючи з XV ст. в чеському суспільстві дедалі більше поширювалися ідеї Реформації. У XVII ст. католицизм у Габсбурзькій монархії став головною ідеологічною опорою держави, єдиною дозволеною релігією. В дослідженні проаналізовано роль та значення «Оксамитової» революції в країні. Державно-церковні відносини в цей період.

Сучасні параметри політичного устрою в Чеській Республіці дослідженні в статті. Питання розвитку державно-церковних відносин в країні в 90-х рр. XX ст. проаналізовано в статті.

Ключові слова: церква, держава, релігійна організація, політика, Чеська Республіка.

Since the beginning of the adoption of Christianity in the ninth century to this day, the Catholic Church has played a very influential role in the life and development of the population of the Czech lands. As in other Central and Eastern European countries, the current situation of the church in the Czech Republic is complicated by the fact that the religious past is closely intertwined with the present and strongly influences the future of church, state and society through legal, economic, cultural and political heritage.

Like other Christian churches, the Catholic Church in the Czech Republic now faces many external and internal problems.

In all countries of Central and Eastern Europe in the early second half of the twentieth century the only state ideology was established, which had the official name "Marxism-Leninism", and in fact was the ideology of Stalinism.

Since the early 1970s, administrative pressure on religious organizations in Czechoslovakia has intensified.

Summing up the importance of the long-term pressure of the communist authorities on churches and religious organizations, it was largely reflected in the gradual decline of the importance and authority of religion in the Czech Republic.

The foundations of a qualitatively new level of state-church relations in the modern Czech Republic were laid by the events of November 1989, which went down in history as a "gentle" or "velvet" revolution.

Czech legislation on religious freedom is quite liberal compared to many post-communist countries.

The history of the development of state-church relations in the Czech Republic is analyzed in the article. The state-church relations from the times of the III-V centuries to the modern period are studied. Since the XV century the ideas of the Reformation became more and more widespread in Czech society. In the XVII century Catholicism in the Habsburg monarchy became the main ideological support of the state, the only permitted religion. The role and significance of the "Velvet" revolution in the country is analyzed in the study. State-church relations in this period.

Current parameters of the political system in the Czech Republic are studied in the article. The development of state-church relations in the country in the 90's of the twentieth century is analyzed in the study.

Key words: church, state, religious organization, politics, Czech Republic.

Постановка проблеми. Питання про взаємовідносини між державою і церквою – це питання надзвичайної важливості та надзвичайної складності. Його вирішення значною мірою визначало характер як суспільно-історичного розвитку багатьох країн світу, так і загального поступу світової історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених досліджувало питання державно-церковних відносин та специфіку державно-церковних відносин в Чеській Республіці. Серед них: Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М., Гавлічек Т., Мінарік П. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання державно-церковних відносин в Чеській Республіці досліджується науковцями протягом тривалого часу, історія розвитку церкви та релігійних організацій в цій країні є актуальною темою дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проаналізувати державно-церковні відносини в Чеській Республіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж століть на теренах нинішньої Чехії існували близькі взаємини між релігійними та світськими владами. Цей тісний взаємний вплив, який неминуче призводив до численних конфліктів на релігійному підґрунті.

На межі нової ери на території сучасної Чехії проживали лужицькі племена, яких історики слушно вважають предками сучасних західних слов'ян. У III-V століттях на ці землі прийшли кельтські племена, що невдовзі були асимільовані слов'янами. Пізніше чеські землі входили до складу держави Само (623-658 рр. або 626-661 рр.), про існування якої дізнаємося з хроніки *Historia Francorum*. У IX ст. утворилося Великоморавське князівство (833-906 рр.) на чолі з династією Моймировичів, яке не лише стало колицкою державності для значної частини західних слов'ян, а й мало велике культурне і політичне значення для народів цього регіону Європи. На уламках Великої Моравії згодом постали Чеська, Польська та Угорська держави [1, с. 8-36].

Вершини своєї могутності Чехія сягнула в період правління Карла IV (1345-1378 рр.) з династії Люксембургів, який пізніше увійшов в історію під назвою "золотої доби". У своїй діяльності Карл спирався на потужну підтримку свого духівника й вихователя, обраного 1342 р. Папою Римським, – Климента VI. Завдяки папській буллі чеська католицька церква 1344 р. дістала статус самостійного архієпископства (до того з 973 р. вона була підпорядкована Майнському архієпископству). Саме Климент VI сприяв обранню в липні 1346 р. чеського короля імператором Священної

Римської імперії під ім'ям Карла IV (він був коронований 1355 р.). Прагнучи перетворити Чеське королівство на центр християнського світу, Карл у "Золотій буллі" (1356 р.) здійснив кодифікацію правових норм устрою Священної Римської імперії, підтвердив і розширив права і привілеї вищого римо-католицького духовенства [8].

Починаючи з XV ст. в чеському суспільстві дедалі більше поширювалися ідеї Реформації. З гострою критикою римо-католицької церкви і папства виступив видатний проповідник Я. Гус (1371-1415).

У XVII ст. католицизм у Габсбурзькій монархії став головною ідеологічною опорою держави, єдиною дозволеною релігією. За підтримки офіційного Відня католицька церква проводила боротьбу з усіма проявами відступництва та "протестантської ересі". Римо-католицька церква як сакральна влада тісно співпрацювала зі світськими властями задля зміцнення могутності Габсбурзької імперії. На думку Т. Гавлічека, тісна державно-церковна взаємодія визначала розвиток чеських земель з різною інтенсивністю аж до розпаду Австро-Угорщини 1918 р. [4, с. 332].

Наприкінці XVIII ст. імператор Йосип II здійснив низку важливих реформ, котрі згодом було доповнено і, на думку П. Мінаріка, покладено в основу правової системи Першої Чехословацької Республіки (1918-1938 рр.) [6, р. 461]. Ці реформи значною мірою змінили державно-церковні відносини в Австрійській імперії. Згідно з "Едиктом про віротерпимість" (1781) були скасовані дискримінаційні заходи щодо віросповідання. Католицька церква й надалі зберігала статус державної, проте водночас було дозволено перехід до протестантизму, православ'я або греко-католицької релігії, визнавалося юдейство. Натомість було заборонено діяльність сект і релігійних орденів, а їхнє майно передавалося створеним релігійним фондам, що фінансувалися державою [6, р. 461].

У другій половині XIX ст. на теренах Чехії відбувався процес звільнення церков з-під опіки держави. Від моделі контролю абсолютистської держави над конфесіями здійснювався перехід до системи паритету, рівноправності та емансипації церков. Конституція Австрії 1848 р. гарантувала всім громадянам держави свободу віросповідання й совісті, автономію церков у майнових і церковних справах. Якщо до цього часу метрики видавали лише єпархіальні уряди, відтепер постановами Міністерства внутрішніх справ було дозволено вести метрики і некатолицьким церквам [10].

Складовою процесу емансипації католицької церкви від нагляду з боку держави став Конкордат 1855 р. зі Святим Престолом, завдяки якому католицька церква здобула широку автономію в канонічних справах, закріпила свої привілеї і запровадила нагляд за шкільною освітою. Міжнародна

угода зобов'язала державу надавати матеріальну допомогу католицькому духовенству у формі "конгруа". Принагідно слід зазначити, що за часів Першої Чехословацької Республіки, 1928 р., також було прийнято так званий "Закон конгруа", який подібним чином врегулював механізм фінансування церкви й залишив чинними підстави фінансової допомоги держави духовенству визнаних церков [7, s. 62].

Лише через 15 років після підписання Конкордату, тобто 1870 р., Австрійська держава анулювала його внаслідок прийняття Першим Ватиканським собором догми про непомильність Папи Римського. Однак ще до того, наприкінці 1860-х рр. більшість положень Конкордату було скасовано (наприклад, положення про нагляд католицьких ієрархів за шкільництвом). 1874 р. уряд прийняв Закон про вдосконалення зовнішніх зносин католицької церкви, яким упорядкував на паритетних засадах взаємини Апостольської столиці та Австрійської монархії [10].

У досліджуваній період де-юре і де-факто було гарантовано рівноправність протестантських церков із римо-католицизмом. Так званий "протестантський" цісарський патент 1861 р. передбачав державні дотації євангелістським церквам аугсбурзького та геловетського віросповідань [7, s. 58-59].

Нова ліберальна Конституція Австрії 1867 р. і державний базовий Закон того ж року про громадянські права зафіксували чимало сучасних гарантій свободи совісті і віросповідання, врегулювали питання відправлення богослужінь невизнаних церков і релігійних спільнот. Австрійська імперія проголошувалася секуляризованою державою, що розбудовує свою політику на засадах співпраці з релігійними організаціями та їх юридичної рівності. Всі церкви дістали право бути зареєстрованими урядом за умови, що їх діяльність відповідає вимогам закону. Зареєстровані конфесії мали право викладати релігію в державних школах і здійснювати богослужіння в армії [7, s. 163].

Так званий Міжконфесійний закон 1868 р. відновив чинність норм цивільного права в питаннях сім'ї і шлюбу, впорядкував стосунки між церквою і школою. Цим законодавчим актом також було впорядковано правила переходу вірників з однієї церкви до іншої. Право на вільний вибір віросповідання дістав кожний громадянин держави, якому виповнилося 14 років [7, s. 59].

Важливе значення мав і Закон 1874 р., який лібералізував урядові вимоги і правила щодо визнання церков і релігійних спільнот. На підставі норм Закону офіційний Відень визнав старокатолицьку церкву (1877 р.), Євангельську братську церкву (1880 р.) та релігійні громади мусульман (1912 р.). З іншого боку, окремі церкви – Вільна реформована церква, тобто сьогodнішня Церква

братська (виникла 1880 р.), і баптисти, тобто сьогodнішня Братська спільнота баптистів (виникла 1885 р.), – відмовилися від визнання з боку держави й виконували свою місію без нього.

В цей же період було реорганізовано систему фінансування церков. Новими законодавчими актами від 1885 і 1898 рр., відомими як "Закони конгруа", було введено державні субсидії католицьким священикам із недостатнім доходом. Стипендії протестантських пасторів та юдейських рабинів фінансувалися частково релігійними громадами, а частково – державою [6, p. 461].

Утворення незалежної Першої Чехословацької Республіки (1918-1938 рр.) супроводжувалося динамічною, іноді драматичною трансформацією державно-конфесійних відносин, проте в царині правового статусу церкви і релігійних спільнот порівняно з попередньою австро-угорською добою засадничих змін не відбулося. Зокрема, в галузі фінансового забезпечення церков зберегли свою чинність законодавчі акти Австрійської (Австро-Угорської) монархії. Доречно згадати буллу Папи Пія XI, якою було впорядковано кордони католицьких дієцезій у Чехословаччині так, щоб вони повністю збігалися з кордонами держави [7, s. 60].

Проблематика відокремлення держави і церкви та пов'язані з нею питання конституційного вирішення взаємин держави і конфесій у 1918-1920 рр. належали до найважливіших проблем політико-правового становища держави. Однак вони не знайшли відображення ні в тимчасовій Конституції 1918 р., ні в Конституції 1920 р., що гарантувала свободу віросповідання всім народам республіки (чехам, словакам, українцям, німцям, угорцям, євреям та іншим) [5, s. 14; 9].

На межі 40-50-х рр. ХХ ст. у процесі формування нового політичного режиму радянського типу в Чехословаччині відбулися кардинальні зміни в характері відносин державної влади і римо-католицької церкви. Їх аналіз дозволяє зробити висновок про зміну моделі державно-церковних відносин в країні, яка до того традиційно була переважно католицькою. Станом на початок 1950-х рр. комуністична влада встановила державно-адміністративний контроль за діяльністю практично всіх ланок католицької церкви. Цей контроль відчутно проявлявся в літургійній, соціальній, харитативній і господарській площинах. Автономія духовного і суспільного життя католицької церкви, що раніше закріплювалася в угодах Святого Престолу з національними урядами, була зведена нанівець. Католицька церква, так само як і інші конфесії, втратила статус суб'єкта публічного права. З огляду на вороже й недоброзичливе ставлення держави до церкви, якою б конфесією остання не була представлена, маємо всі підстави стверджувати, що в Чехословаччині утвердилася антагоністична модель державно-церковних від-

носин радянського зразка, яка з несуттєвими, косметичними змінами проіснувала аж до "оксамитової революції" 1989 р.

Впродовж 50-80-х рр. ХХ ст. керівництво Комуністичної партії Чехословаччини неухильно дотримувалося сталінських принципів "керівництва" церквами, що передбачали усунення їх із суспільно-політичної арени, а в кінцевому підсумку – ліквідацію церкви як такої. Чинними протягом десятиліть залишалися й норми "соціалістичного правосуддя" кінця 40-х – початку 50-х рр., що регулювали державно-церковні відносини на користь партійно-державної верхівки. Промовистим є, зокрема, такий факт: у розпал антиталитарної демократичної революції 1968 р. уряд реформатора О. Дубчека своєю Постановою № 70 від 13 червня 1968 р. знову заборонив діяльність "катакомбної" греко-католицької церкви через нібито її зв'язки з "бандерівцями" [2, с. 172].

Оцінюючи сучасні параметри політичного устрою в Чеській Республіці, зазначимо, що в країні ще в 90-х рр. ХХ ст. було встановлено демократичний режим. У фаховій літературі до спільних рис відомих демократичних режимів зокрема відносять: визнання народу джерелом влади, сувереном у державі; рівноправність громадян (як мінімум – рівність виборчих прав); підпорядкування меншості волі більшості при прийнятті рішень та їх виконанні; пріоритет прав людини над правами держави; обмеження влади більшості над меншістю, теоретичне і практичне унеможливлення фізичної ліквідації меншості; повагу більшості до права меншості мати власну точку зору і відстоювати її цивілізованими методами; верховенство

закону в усіх сферах суспільного життя [3, с. 564].

Говорячи про роль чинної Конституції Чехії у справі регламентації державно-церковних відносин у країні, слід брати до уваги, що вона увібрала в себе як вітчизняний, так і світовий досвід державотворення, зафіксувала основи співпраці з членами міжнародного співтовариства за загально-визнаними принципами і нормами міжнародного права із забезпеченням національних інтересів своєї країни. Конституція віддзеркалює сучасний стан чеської спільноти, її географічну, економічну, політичну, демографічну характеристики, а також традиції державотворення, конституціоналізму, політичної культури, які століттями формувалися і розвивалися на теренах Чеської держави. Цей політико-правовий документ довгострокової дії заклав підвалини для подальших демократичних перетворень у чеському суспільстві, для його консолідації, спрямовані насамперед на забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя. Ця гуманна ідея пронизує увесь зміст аналізованої Конституції.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, державно-церковні відносини Чеської Республіці мали вагомий вплив в країні. Церква була важливою частиною життя в Чеській Республіці. Державна політика Чеської Республіки спрямована на гармонізацію взаємовідносин церкви і держави, утвердження демократичних форм їх співіснування та співпраці на благо суспільства, задля його консолідації. Вона базується на аналізі релігійної ситуації в країні, враховує позитивні й негативні тенденції, внутрішню логіку їх розвитку, прогнозовану перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія Чехії очима українців: навчально-популярне видання. Ужгород: Гражда, 2009. 224 с.
2. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посібник для студентів. Ужгород: Поліграф-центр "Ліра", 2015. 296 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
4. Havlíček T. Church-state relations in Czechia. *GeoJournal*. 2006, December. Vol. 67. No 4. PP. 331-340.
5. Králík J. Náčrt vývoja právnej úpravy finančného zabezpečenia cirkví na území SR. V knihe: Modely ekonomického zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 1997. 234 s.
6. Minarik P. Church-State Separation and Church Property. Restitution in the Czech Republic. *Society*. 2017. No 54 (4), October. P. 459-465.
7. Moravčíková M., Cipár M. Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkví a náboženských spoločností. Dokumenty. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2001. 277 s.
8. Protestantism in Bohemia and Moravia (Czech Republic). *Musée protestant*. URL: <https://www.museeprotestant.org/en/notice/protestantism-in-the-republic-of-czechoslovakia/>.
9. Sobota E. Ústava Republiky Československe. Praha: Orbis, 1926. 203 s.
10. Tretera J. R. Konfesní právo a církevní právo / Ed. by S. Pfibyl. Praha: Jan Krigl, 1997. 331 s.